

Vad säger Daniel Hanssons visbok?

Gunnar Ternhag

Källor inifrån – eller utifrån?

En musiketnolog med historisk inriktning känner sig ofta frustrerad inför bristen på källor. I förhållande till det folkliga musicerandets omfattning och utbredning är tillgången på källor att likna vid en knappt synlig rännil i den uttorkade flodblädd, där tidigare musikens flöden rann. Enbart efter undersökning av en minimal vattenföring ska forskaren uttala sig om den förut så mäktiga floden.

Till frustrationen bidrar omständigheten att de flesta källor inte tillkommit på initiativ av dem som sjungit eller spelat, utan har producerats av utomstående. Redan Tobias Norlind påpekar att folkmusikens källor kan delas in i två kategorier, nämligen å ena sidan de som skapats av sångarna eller spelmännen själva, å andra sidan de som framställts av samlare och upptecknare (1929, s. 113). Den sistnämnda kategorin dominerar som sagt i det bevarade materialet och är därmed den allra vanligaste utgångspunkten för musiketnologiska studier.

Med lite fantasi inser var och en att dessa båda slag av källor har olika värden. Dokument från sångare eller spelmän ger i bästa fall inifrån-perspektivet, eller ett emiskt perspektiv för att använda ett väletablerat kulturvetenskapligt begrepp. En egenhändigt nedtecknad vistext eller spelmanslåt visar hur utövaren själv uppfattat sin musik. En uppteckning som gjorts av en besökande samlare ger samlarens – etiska – bild av visan eller låten.

För bedömning av en enstaka uppteckning har det oftast inte avgörande betydelse om dokumentet framställts av en utövare eller upptecknare. I det fallet kan skillnaden i notteknisk förmåga vara intressantare än de skilda perspektiven på musiken.

Mera utslagsgivande är en samling uppteckningar eller inspelningar efter en utövare. I ett sådant fall är det viktigt att ställa frågan om samlingen skapats av utövaren själv eller av en upptecknare/inspelare. Samlingen representerar en *repertoarbild*, enligt det synsätt jag diskuterat i annat sammanhang (Ternhag 1992, s. 199 ff; jfr även Ternhag 1996). Utövarens egen repertoarbild, såsom den kan framgå av en egenhändigt nedtecknad samling visor eller låtar, ger således en föreställning om hur sångaren eller spelmannen uppfattat, värderat och organiserat sitt kunnande.

En samling uppteckningar/inspelningar efter en utövare, vilken skapats av en utomstående upptecknare/inspelare, ger rimligtvis en annan repertoarbild än den nyss nämnda. Den visar enkelt uttryckt hur upptecknaren/inspelaren uppfattat utövarens kunnande, vilket nödvändigtvis inte behöver överensstämma med utövarens egen föreställning.

Bakgrunden till de sistnämnda källornas absoluta dominans i historiskt orienterade studier är inte svår att ana. För det första är uppteckningar/inspelningar medvetet skapade för att ge eftervärlden information om en gången tids musicerande. De är därigenom oftast utformade för att vara lätt tillgängliga för forskare och andra intresserade – inte minst är det av betydelse att de finns bekvämt åtkomliga i offentliga arkiv.

För det andra har mycket få sångare och spelmän tecknat ner sitt musikaliska kunnande. Eftersom både sångare och spelmän huvudsakligen musicerat på gehör, har de haft liten anledning att fästa sina kunskaper på papper. Förmågan att skriva noter var dessutom inte särskilt spridd bland äldre tiders spelmän (jfr dock Ermedahl 1980, s. 260 f).

För det tredje – och kanske viktigaste – beskriver uppteckningar alltid vad spelmän och sångare framfört, vilket inte är fallet med exempelvis spelmäns notböcker och sångares visböcker. De sistnämnda dokumenten kan mycket väl innehålla material som aldrig behöver ha kommit till egentlig användning. En spelman kan ha förlorat intresset för en noterad låt omedelbart efter nerteckningstillfället. En visbok kan rymma vistexter som vänner till innehavaren skrivit ner som minnesgåvor (jfr Ramsten 1992, s. 72). I enlighet med den terminologi som lanserats av Charles Seeger (1958) kan man sammanfattningsvis säga att uppteckningar är deskriptiva, not- och visböcker preskriptiva.

Det finns alltså goda skäl att använda uppteckningar och inspelningar som källmaterial i medvetande om att de förmedlar en utomstående perspektiv på musiken. Den som envisas med att ta del av inifrån-perspektiv måste i stället utnyttja andra källtyper.

Handskrivna visböcker

I anteckningsböcker av olika slag har visintresserade personer skrivit ner texter till visor. Sådana handskrivna visböcker har tillkommit av två skilda anledningar (jfr Olsson 1978, s. 11). Ett motiv har varit att samla *gamla* visor, således en antikvarisk strävan. Ett annat har varit direkt förknippat med nerskrivarens egen sångaktivitet. I det senare fallet har innehållet i en visbok fungerat som stöd för skrivarens egen sång.

Det fordras kunskap om bakgrunden till en handskriven visbok för att bestämma dess källvärde, här i första hand dess relation till den aktive sångaren. En visbok som tillkommit i antikvariskt syfte säger ingenting om skrivarens sångaktivitet. I ett sådant fall berättar innehållet om hans/hennes visintresse och om förekomsten av vissa visor i skrivarens omgivning.

En visbok med texter för skrivarens eget bruk ger upplysningar om delar av skrivarens visrepertoar. Som redan nämnts behöver en nerskriven vistext inte innebära att skrivaren verkligen har sjungit den. Men samlingen som helhet ger en översiktlig bild av skrivarens sångaktivitet under en viss period, därmed också av såväl skrivarens intresse för visor som traditionsmiljön.

Handskrivna visböcker har förekommit under lång tid. 1500- och 1600-talens adelsvisböcker har utnyttjats flitigt av balladforskare (för en översikt, se Jonsson 1967, s. 29 ff; jfr även Schiørring 1950, s. 360 ff).

Den kategori handskrivna visböcker som är aktuell i detta sammanhang härrör emellertid ur andra miljöer. Allmogens möjligheter att skriva ner vistexter hör ihop med läs- och skrivkunnighetens utbredning. Även om det finns några bevarade folkliga visböcker av aktningsvärd ålder, stammar de flesta från relativt sen tid. Från slutet av förra seklet och några decennier framåt samlade var och varannan sångintresserad ungdom vistexter för eget bruk. Texterna skrevs i anteckningsböcker som

i regel var försedda med svarta vaxdukspärmar. Sådana handskrivna visböcker förvarar många arkiv, en hel del finns fortfarande i privat ägo.

I förhållande till sin förekomst har dessa handskrivna visböcker av senare datum intresserat forskare i ganska liten utsträckning (se dock Lagercrantz 1946; Eklund 1967; Rehnberg 1967, s. 207 ff; Albertson 1975; Bertilson & Hellström 1981; Nordström 1995; Ternhag 1996; jfr även Brudford 1986 och Chesnutt 1994). Faktum är att mängden av handskrivna visböcker väntar på vetenskaplig bearbetning. Utan att behöva dra in alltför mycket källmaterial av annat slag skulle de kunna ge upphov till många intressanta studier. Med närmare blick på dessa lätt åtkomliga källor skulle man exempelvis kunna studera repertoarbildning, visors spridning i tid och rum, traditionsmiljöer och mycket annat – allt utifrån enskilda sångares perspektiv.

Följande sidor innehåller en undersökning av en enstaka visbok. Boken är inte tillkommen under den stora visskrivarepoken, utan är äldre än de flesta bevarade visböcker. De frågor som denna källa väcker är emellertid giltiga för i princip varje bevarad bok med vistexter.

Daniel Hanssons visbok

Som ansvarig för arkivet vid Dalarnas museum i Falun fick jag 1976 låna en handskriven visbok av min dåvarande kollega, Hams Ulla Danielsson, boende på Hamsgården i Övertänger, Enviken. Avsikten med lånet var att fotokopiera visboken för museets arkiv (DM 16 805). Detta skedde samtidigt som ytterligare en omgång fotokopior av visboken sändes till Svenskt visarkiv.

Visboken tillhör Hamsgårdens arkiv, där den ingår tillsammans med flera andra arkivalier av samma ursprung (Danielsson 1989). Den är skriven av en tidigare ägare till gården, *Daniel Hansson*, född 1757 i byn Klockarnäs, död 1823 i Övertänger – båda orterna inom nuvarande Envikens församling i norra delen av Falu kommun.

Visboken är ca 16 cm hög och ca 10,5 cm bred. Den består av 44 sidor samt omslag. Av de 44 skrivsidorna är 42 fyllda med tät text. Bokens två sista sidor har använts som kladdsidor.

Nerskrifterna i visboken är daterade. Bokens första vistext skrevs den 19 februari 1770. Den sista tillkom drygt ett år senare, den 5 mars 1771. Samlingen med vistexter är således skapad av en blott 14-15-årig yngling.

Visboken innehåller 13 vistexter. De är till synes fullständiga, dvs ingen av dem verkar avkortad på grund av någon minneslucka, brist på utrymme eller någon lakun. Ett flertal texter föregås av inledningar som är hämtade från skillingtryck, oftast från tryckens titelsidor.

Pennföringen är osäker, vilket inte förvånar med tanke på skrivarens låga ålder. Läsningen bjuder ställvis på problem. Stavningen vacklar åtskilligt.

Ett personnamn intill den första dateringen ger en ledtråd till det sammanhang som åtminstone delar av innehållet kan ha kommit till i. Invid detta datum står namnet "Erick Pehrsson", vilken var Daniel Hanssons skollärare (jfr Bergqvist 1964, s. 115 f). 14-åringen har troligen börjat skriva ner vistexter i samband med sin skolgång. Kanske har läraren använt befintliga vistexter, kanske t o m skillingtryck som förlagor för Daniel Hanssons skrivträning? För det talar att merparten visor är alltför allvarliga och vuxna för en pojke i tidiga tonåren. Visboken skulle kunna vara ett dokument över Daniel Hanssons skrivövningar – kanske lika mycket som en spegling av hans visintresse?

Syfte

En handskriven visbok från 1770, därtill tillkommen i allmogemiljö, är ingen vanlighet (jfr Olsson 1978, s. 8 ff). Visboken är så pass tidig, att det inte finns något jämförande material av samtida uppteckningar från orten att ställa Daniel Hanssons texter emot. (Det egentligen enda samtida källmaterialet av intresse i sammanhanget är skillingtrycken, vilka emellertid inte säger någonting om de återgivna visornas användning.) Situationen brukar som tidigare påpekats vara den omvända, dvs att det existerar uppteckningar/inspelningar, men inga dokument från utövare. Det kan nämnas att de äldsta kända uppteckningarna av vissång från Enviken härrör från början av 1900-talet.

Syftet med resten av artikeln är i första hand inte att berätta om de visor som Daniel Hansson skrivit ner. Avsikten är snarare att studera

bokens sammanställning av visor, detta för att kunna undersöka traditionsmiljön kring visskrivaren.

Eftersom flertalet av texterna i Daniel Hanssons visbok återgår på skillingtryck är det också möjligt att säga någonting om relationen mellan hans texter och de eventuella trycken. Det bör redan här omtalas att källäget vad gäller bevarade skillingtryck är hart när omöjligt att överblicka, åtminstone inte utan stora arbetsinsatser. Någon samlad förteckning över bevarade tryck existerar inte, än mindre något förstadsregister. Bästa möjligheten till överblick finns vid Svenskt visarkiv, vars register och samling av mikrofilmade tryck har använts för denna undersökning. När nedanstående text handlar om antal kända tryck med angivna visor, är därför meddelade siffror mycket osäkra.

Daniel Hansson och hans tid

Hela Svärdsjö socken, således inklusive nuvarande Envikens församling, hade 1770 ca 4 000 invånare (Linge 1929, s. 443). Vid samma tid hade byn Klockarnäs 34 "grannar", enligt landskapsskildraren Karl-Erik Forsslund (1929, s. 56). Bygden var med andra ord inte särskilt tätbefolkad. Till residensstaden Falun var det då som nu ungefär fyra mil.

Klockarnäs, där Daniel Hansson föddes och växte upp, är i dag en vidsträckt by som man lättast når via Rönndalen eller Linghed, båda väsentligt större byar än Klockarnäs. Före storskiftet var byns gårdar samlade kring Vågsjöns sydligaste vik (Forsslund 1929, s. 56). Viken samlar upp det vatten som leds vidare genom det näs som således utgör det tidigaste byläget.

Daniel Hanssons fader hette Hans Andersson och var född på gården i Klockarnäs 1724. Moderns namn var Elisabeth Danielsdotter. Hon föddes 1728 och stammade från Hedgårdarna, en av grannbyarna till Klockarnäs.

Mantalslängden meddelar att fadern var "6man vid Capellet", vilket innebär att Hans Andersson var utsedd av sockenstämman att utöva tillsyn över det dåvarande kapellet i Enviksbyn samt att övervaka kyrkotukten. Uppgiften måste tolkas som att han ägde socknens förtroende.

Daniel Hansson hade ett syskon, en fem år äldre bror vid namn Anders.

Det bör nämnas att bröderna blev moderlösa 1775, då Daniel således var 18 år gammal. Fadern gifte om sig redan året efter dödsfallet. Anders och Daniels styvmor hette Anna Hansdotter (f 1744) och kom från byn Övertänger.

Daniel Hansson ingick själv äktenskap vid ungefär samma tid, nämligen den 8/10 1775. Hans maka hette Margareta Ersdotter. Även hon var från Övertänger. I samband med giftermålet flyttade Daniel Hansson till svärgården.

En hel del är känt om Daniel Hanssons vidare öden. Fortsättningen ligger visserligen utanför denna framställning, men några uppgifter bör nämnas, då de ger viss belysning åt den unge visskrivaren. Den läs- och skrivkunnige Daniel Hansson fick från 1783, således i en ålder av 27 år, förtroendet att undervisa byns barn (jfr Bergquist 1964, s. 115 f). Arbetet utförde han med ersättning från Svärdsjö sockens fattigkassa. I visboken har han själv gjort en anteckning om sin första lärarinsats: "År 1783 då iag arbetade med Skolle barnne J två månar och hadde som alldra högst femtton barn och min för Kiänst". På denna notering följer sedan barnens namn – åtta flickor och sju pojkar – och den ersättning han fick för varje elev.

Att en bybo som Daniel Hansson tjänstgjorde som lärare var inte unikt. I den trots allt glest befolkade socknen fanns ingen tillgång på skolade lärare. Skrivkunniga sockenbor fick därför stå för undervisningen. Av en "Berättelse om Församlingens tillstånd 1749" framgår det att barnundervisningen vid denna tid sköttes av "beskedliga soldater och andre män, som prövats skicklige att lära barnen rätt stava samt läsa rent i och utan bok" (Linge 1929, s. 347). Daniel Hansson ingick följaktligen i en mindre skara sockenbor som fungerade som lärare i sina respektive bygder.

För vår bedömning av den aktuella visboken har det viss betydelse att ägaren så småningom undervisade byns barn. Det bör rimligtvis innebära att Daniel Hansson redan 1770 var en både intresserad och försigkommen skrivare.

Daniel Hansson fick senare förtroendet att vara nämndeman. Av andra handlingar i Hamsgårdens arkiv framgår att han vid sidan av jordbruket ägnade sig åt försäljning av manufaktur från det närbelägna

Svartnäs bruk (Danielsson 1989). Bevarade brev och forsedlar berättar att han handlade med spik, plogbeslag, plogar och liar under några år i början av 1800-talet.

Daniel Hansson verkar sammanfattningsvis att ha varit en både betrodd och begåvad man. Som vuxen var han förmodligen känd långt utanför den egna byn. Även om han som bonde och bybo var lik många andra, hade han uppenbarligen egenskaper som gjorde honom till något särskilt.

Innehållet i Daniel Hanssons visbok

1. *Ahasverus han var mäktig*. Denna travesti över den gammaltestamentliga gestalten Ahasverus och hans regim (Esra 4:6; Esters bok) är skriven av Carl Michael Bellman. Den ingår som nr 40 i samlingen Fredmans sånger, vilken trycktes första gången 1791 – således 21 år efter det att Daniel Hansson i Enviken skrev ner vistexten. Äldsta belägget för visan är en avskrift från 1769, detta enligt Gunnar Hillbom som menar att "visan bör redan då haft avsevärd spridning" (Bellman 1992, s. 299). Avskriften i visboken från Enviken styrker hans påstående. Ytterligare ett bevis för långtgående spridning av visan finns i en på senare år upptäckt visbok från Savolax, där denna text skrivits ner ca 1790 (Huldén 1980, s. 53 f). Hillbom hävdar att visan om Ahasverus under Bellmans samtid var en av de mesta spridda bland dem som senare sammanställdes till Fredmans sånger.

Visan om Ahasverus finns i tio skilda skillingtryck i Svenskt visarkivs register (jfr även Jersild 1975, s. 61, 66, 127, 242). Det äldsta kända trycket är från 1769. Inget av trycken överensstämmer emellertid med Daniel Hanssons text, inte heller återfinns ingressen till visan i något bevarat tryck. Att Daniel Hanssons nerskrift återgår på ett skillingtryck är helt säkert, eftersom den egentliga vistexten som sagt föregås av en för skillingtryck typisk ingress. Daniel Hanssons förlaga måste således vara ett förlorat tryck. Om den visintresserade ynglingen skrivit av ett skillingtryck eller en avskrift av ett tryck är omöjligt att uttala sig om.

Av någon anledning har Daniel Hansson skrivit ner visan två gånger, den andra gången direkt efter den första. Kanske att han utnyttjat den livfulla texten som skrivövning? Dubbleringen förstärker misstanken om

att visboken åtminstone delvis tillkommit för att ge Daniel Hansson skrivträning.

2. *Det ligger ett slott i Österrik*. Denna visa, som brukar föras till den av Sven Grundtvig skapade kategorin efterklangsvisor (Ekl A 5), har tyska rötter. Första belägget för texten "Es liegt ein Schloss in Österreich" är från ca 1480 (uppgifterna i detta avsnitt är hämtade ur Jersild 1963). I svensk språkdräkt uppträder visan för första gången i Gyllenmärs visbok nr 12. Äldsta kända svenska skillingtrycket utgavs 1642.

Äldsta inhemska melodiuppteckningen till visan om slottet i Österrik återfinns i Geijer-Afzelii *Svenska folkvisor från forntiden* (1814-1818, nr 34). Längre sjöngs texten till en ursprungligen tysk melodi: "Es ist auf Erd kein schwerer Leiden".

Visan hade en inte obetydlig spridning i Sverige under 1600-talet. Dess popularitet framgår inte minst av att den står som melodiangivelse i fem bevarade skillingtryck före 1800, varav det äldsta är ett 1600-talstryck (Jersild 1975, s. 263).

Förekomsten av en ingress ("En gudelig wisa") avslöjar att Daniel Hanssons förlaga är ett skillingtryck. Något tryck med denna text utgivet före 1770 är dock inte känt. En identisk text förekommer dock i ett tryck från 1772, vilket måste återgå på det förlorade skillingtryck som har varit Daniel Hanssons förlaga.

3. *Salig är jag förvisst*. Visan förekommer i minst tiotalet skillingtryck, varav det äldsta utgavs 1696, det yngsta 1802. I det äldsta trycket sägs visan handla om "en Jungfru wid Namn Sara Larssdotter, hwilken oförmodeligen drucknade uti Norre-Ström wid Stockholm". Fastän mycket stiliserad berättar texten i jagform om något som måste tolkas som en druckningsolycka (".. i vattnet lämnar jag min kropp"...).

I de bevarade trycken är vistexten ordagrant densamma så när som på en liten variation. I alla tryck utom ett inleds sjätte strofen med orden "För mig Frälsaren lidit har". Det avvikande trycket börjar "Christus för mig döden lidit", vilken är den formulering som Daniel Hansson använt. Hans text skulle därför kunna härstamma från detta tryck, utgivet 1757. Om han haft det framför ögonen vid skrivtillfället eller skrivit av en avskrift är omöjligt att uttala sig om.

4. *När jag nu kommer hem.* Denna visa och de båda följande härstammar med största sannolikhet ur en lokal muntlig tradition. De tre texterna skiljer sig härigenom från de övriga, vilka samtliga utgör avskrifter av visor i skillingtryck. Om de muntligt traderade texterna kan med säkerhet sägas att de verkligen sjungits av Daniel Hansson eller någon i hans närhet – han kan givetvis ha skrivit av dem ur någon källa som i så fall bör vara tillkommen på orten.

Varken denna text eller de båda följande har återfunnits i Svenskt visarkivs textbörjanregister. De har heller inte kunnat spåras i visarkivets register över skillingtryck.

Karaktären på dessa tre vistexter är sådan att de knappast varit aktuella att sprida i skillingtryck. De är långt ifrån litterära, de är relativt kortfattade – de har kort sagt drag som är typiska för visor som uteslutande levt i muntlig tradition. De är snarast så muntligt utformade att man kan ifrågasätta varför Daniel Hansson över huvud taget skrev ner dem i sin visbok? Rimligtvis borde han utan större svårigheter ha kunnat lära sig dem utantill.

Visan med början "När jag nu kommer hem" handlar om relationen mellan man och hustru, sedd ur mannens perspektiv. Den har en burlesk, för att inte säga grovkornig prägel (visbokens tre muntligt traderade texter återges i denna artikel, övriga måste av utrymmesskäl uteslutas):

när iag nu Kommer hem du
din för supna lem Kallar hon
mig och nä iag läger mig till
väggen wender hon sig och
gumpen åth mig och om iag
Skulle biuda til at wisa mig mot
henne mild som iag och Kan springer
hon stragt i ett lopt hagstigh ur
sängen up sågstu på som om hon
war wacker ändå skulle iag intet
undra uppå men nu lick hin ful är
i alt thet hon är ful när hon träter
och swär ful när hon ler

Denna och följande båda visor är av sådant slag att man mycket väl kan tänka sig dem i munnen på en 14-15-åring. De är i varje fall betydligt närmare en ung tonårings sinne än flera av de övriga, vilka är ganska högstämda.

5. *Min käring kom hem.*

min Käring Kom hem
drucken war hon,
näfwen sloo hon J bordet
fram Komm en turck frågade om hwarföre hon så giode
Kiära du turck du tig en liten still,
du har warit borta längre än iag will,
det du ska nu
det du ska nu få wetta

2 flickan och gossenn skulle gå
öfwer den [- -] skogen länge,
flickan ragla Kull gossen ofwan på,
flickan war glad gossen lika så
det du ska nu, det du ska nu
fåt wetta /ände

Den inledande strofen i denna visa är första belägget för en visa som fortfarande sjungs i levande muntlig tradition, numera omvandlad till en obscen visa bland barn (jfr Anderberg et al. 1977, s. 131):

In kommer far, full som han var.
drämde sin task i bordet.
Efter kom mor, spotta och svor,
undra' va fan han gjorde.
Ska du förstöra pillevicken din
som du ska köra in i fittan min?
Barnen dom skrek, katten han sket,
hunden han stod och runka.
(SVA BA 699)

Visan är spridd i både Sverige och Norge. I Daniel Hanssons variant är den förlängd till två strofer, vilka sinsemellan är så osammanhängande

att det förmodligen rör sig en sammanställning av strofer från skilda visor. I inledningsstrofen talas om en "turck". Denna omtalan bör vara ett eko av den vurm för det turkiska som gick genom stora delar av Europa under 1700-talet. Andra strofen har så stark erotisk prägel att den knappast lämpade sig för ett dåtida tryck.

Visan skulle kunna vara en s k polsktrall. För det talar att den nutida barnvisan vanligen sjungs till en enkel polskmelodi, vanligen melodin till Å jänta å ja!

6. *Kom gossar ska vi sta å fria.* Denna visa med två sammanhängande strofer har en lokal färg genom förekomsten av ordet "kulla" i andra strofen:

1 Kom gossar ska wij sta och frija
iag wet så mågen wacker möö.
iag törs Ej länggre grögia
iag är så rädd [- - -]
iag är så rädd för far och mor
som syster är för lilla bror
iag bögger i dina mina såta hand
far dit enda lamb

2 När alla tacka lamba/
och alla blommor torkas bort
då blir min kärlek all
å är du Kulla som willi mig ha
så Kiära du Kom och swara mig ia
iag nöjde iag bögger i dina min såta hand
far mitt enda lamb
ammen ende

Det rör sig tydligt om en kärleksvisa med en form av slutomkväde. Texten har inte återfunnits i Svenskt visarkivs textbörjanregister, heller inte i arkivets register över skillingtryck.

7. *Ack, ängslan och stor smärta.* Om "Adams och Evas syndafall" handlar denna och följande visa. I "Ack, ängslan och stor smärta" ger stroferna omväxlande röst åt Adam, Eva och Herren. Visan återfinns i

nio kända skillingtryck, varav det äldsta är från 1733. Visan synes ha varit mest populär under 1700-talets andra hälft, detta att döma av tryckens fördelning över tiden.

Daniel Hanssons text skulle kunna stamma från ett dessvärre odaterat 1700-talstryck (KB:s signum Z 1733 b). För det talar inte bara att texterna är identiska, dessutom överensstämmer Daniel Hanssons ingress till visan med texten på tryckets titelsida. I detta tryck följs till yttermera visso "Ack, ängslan och stor smärta" av en visa med textbörjan "Från all vår lust och gamman", således den följd som även finns i Daniel Hanssons visbok.

8. *Från all vår lust och gamman.* Adam och Eva talar gemensamt i texten till denna visa som endast omfattar tre strofer. Den förekommer i minst åtta bevarade skillingtryck. Det äldsta utgavs 1733. I samtliga föregås denna visa av "Ack, ängslan och stor smärta".

9. *Sen vi i Dalom ha lycktat att träda.* Denna 1700-talsvisa är något av ett förebud om den starka ställning Dalarna skulle komma att få i svensk folkmusik. Dess elva strofer innehåller en idealiserad skildring av folket i Dalarna. Texten inleds med en hänvisning till dalfolkets herrarbetsvandringar som ofta gick "Långheden öfwer", dvs genom skogen mellan Avesta och Sala. Någon strof senare sammanfattas de stereotyper om dalfolket som arbetsvilligt och musikaliskt, vilka ännu är relativt levande:

Så wij man rothuggaa graf[a] och dika,
hårdaste hälle berget skal för oss wika;
men tyst hwad höres här,
glädie på färde är
iag ser [hur] dansas och spelas på gigor,
här löper drängar och huppar med pigor.

I ett tryck från 1766 sägs det handla om en bröllopsvisa, "sjungen af en Dahlkarl på resa till Rombolandet, då Kullorna wippa, huppa och trippa". Dess tre sista strofer är följdriktigt riktade till "brudgum och bruden som nu äro granne". Sammanlagt förekommer visan i fem bevarade tryck, varav det äldsta utgavs 1722.

En av visans strofer – den sjätte i Daniel Hanssons variant – började tidigt att leva sitt eget liv:

Kiör up I dalom och runkom på tappen,
Kiärom god wänner i runkom på Kappen
wara Eij sena där,
tänck på den torstig är
iag och min matsäck
min spada och b[i]la
har mig sat före
i dag till at hwila.

Redan i det ovan citerade trycket från 1766 anges denna lossryckta strof som melodiangivelse till hela visan, vilket rimligtvis bör betyda att kortformen var förhållandevis spridd vid denna tidpunkt. Dess popularitet och inte minst användbarhet framgår i mängden av långt senare uppteckningar. Bland dess dokumenterade funktioner kan nämnas vaggvisa (ULMA 9 587, s. 152-153), dryckesvisa (NM EU 19 411), fäbodvisa (SvL Dal 531) och långdans (ULMA 11 266, s. 56). Det sistnämnda gränsar till den användning som kanske är mest känd, nämligen som sånglek (D 28) med benämningen "Daldansen" (jfr Sjöberg 1964).

I flera tryck har visan inte mindre än 15 strofer. I dessa fall fortsätter visan med ytterligare fyra strofer efter de elva som Daniel Hansson skrev ner.

Kanske innebar visans anknytning till Dalarna att dalkarlen Daniel Hansson fastnade för den?

10. *O glädje och fröjd*. Denna text har inte kunnat återfinnas i Svenskt visarkivs register. Det saknas därför uppgifter om texten förekommit i skillingtryck. Att Daniel Hansson har skrivit av någon förlaga står utom allt tvivel. Texten är alltför skriftspråkligt präglad för att ha passerat något muntligt mellanled. Vad Daniel Hanssons förlaga bestått av kan man bara spekulera över. Förlagan skulle kunna vara en avskrift som Daniel Hansson i sin tur kopierat. Eftersom texten inte inleds med någon ingress som för tankarna till skillingtryck, skulle den kunna vara hämtad ur någon sång- eller diktsamling.

Texten har lånat åtskilliga stildrag ur psalmdiktningstraditionen. Även om den inte är känd som psalm, kan texten ha sjungits till en koral.

11. *Ropa till Gud, min själ*. Tack vare Daniel Hanssons noggrannhet som avskrivare kan vi vara helt säkra på att denna text – och den följande – kommer från ett skillingtryck:

Twenne andeliga wisor
then första ropa till Gud min själ
siunges under sin melodie
then andra herrans bön
O Fader uti tin Engla
siung som: husbonde om du hemma äst
tryckt åhr 1741

Trycket som Daniel Hanssons avskrift bygger på är bevarat, liksom ytterligare tre tryck med samma text – det äldsta 1672, det sista kända 1768.

Som framgår av titelsidans formulering har visboksinnnehavaren i detta fall skrivit av en andlig visa.

12. *O Fader uti änglakör*. Denna andliga visa finns i två bevarade skillingtryck, dels ett från 1741 som Daniel Hansson skrivit av (direkt eller efter någon avskrift), dels ett likalydande tryck från 1744. Som redan nämnts kombinerar båda trycken visorna "Ropa till Gud min själ" och "O Fader uti änglakör". På ingetdera av trycken finns angivet någon utgivare eller utgivningsort.

13. *Mig tyckes det blir kvällen*. Enligt titelsidan till några skillingtryck med denna text handlar visan om "en resonabel och god Traktör". Den kan utan vidare hänföras till kategorin dryckesvisor, dvs visor om dryckenskap.

Visan finns ett tiotal bevarade tryck – det äldsta från 1724, det yngsta från 1835. Den är också belagd i två handskrivna visböcker före 1730 (Olsson 1978, s. 90).

Sex av skillingtrycken kombinerar denna visa med visor av Bellmans hand. Vanligast förekommande är den redan nämnda "Ahasverus, han var mäktig", därefter visan om Gubben Noak.

Fastän tillkommen före Bellmans livstid har den aktuella visan en omisskännlig prägel av Bellmans diktning eller snarare av den stil som

Bellman diktade i. Texten innehåller många träffsäkra konkretiseringar av det slag som man gärna förknippar med den store sångförfattaren ("...så skall jag lägga neder hatten/och bliva över natten/ge hästen hö och vatten på stall..."; "...slå brännvin uti bål/kar och öl i stora holkar..."). Likaså innehåller den en Bellmansk inblandning av tyska glosor och uttryck.

Diskussion

Efter denna genomgång väntar frågorna: Vad säger visboken om Daniel Hansson som sångare? Och vad säger visboken om traditionsmiljön kring den unge skrivaren?

Genomgången visar att de tretton vistexterna kan delas in i två kategorier: 1) texter som utgör avskrifter av skillingtryck, 2) texter som härrör ur en lokal muntlig tradition. Avskrifterna dominerar klart över texter ur den lokala, rent muntliga traditionen. Denna omständighet tillsammans med dubbleringen av den första visan utgör grund för antagandet att visboken bl a tillkommit för att ge Daniel Hansson skrivträning.

Mot en sådan misstanke talar möjligen förekomsten av de rent muntligt traderade visorna (4, 5 och 6), samtliga så mustiga att en dåtida lärare knappast skulle uppmuntra sin elev att formulera dem i en dyrbar skrivbok.

Vidare har granskningen gjort klart att boken har ett förhållandevis brokigt innehåll. Visorna har spridda ämnen: kärlek, gudsfruktan, olyckshändelser och dryckenskap, bara för att göra ett hastigt svep över Daniel Hanssons nerpräntade sidor. Med en nutida blick på boken skulle vi lika gärna kunna påstå att visorna representerar ett flertal genrer.

Det är omöjligt att uttala sig om i vilken utsträckning visornas spridning över ämnen speglar en intressebredd hos den unge skrivaren. Grunden till det förhållandet är att bokens texter noga taget inte behöver återge något av Daniel Hanssons personliga repertoar. Boken kan ha skapats för att ge ynglingen övning i skrivandets konst eller vara resultatet av en insamling av vistexter för samlandets egen skull. Att skriva- ren verkligen har sjungit texterna går med andra ord inte att styrka.

Någon slags relation till de tretton texterna bör Daniel Hansson ändå ha haft. Närmast till hands ligger hypotesen att han själv sjungit ett antal av dem, även om det som sagt inte kan bevisas. Om boken har tillkommit i samband med Daniel Hanssons skolgång, bör han rimligtvis fått sjunga igenom de nerskrivna texterna. I varje fall bör han själv ha kunnat påverka urvalet av visor, det visar de muntligt präglade texterna (4, 5 och 6) som inte gärna kan ha föreslagits av läraren Erik Persson.

Särskilt mycket om Daniel Hansson som vissångare går sammanfattningsvis inte att säga med säkerhet. Läsaren kan ana att åtminstone de sistnämnda texterna är Daniel Hanssons eget val och att han sannolikt sjungit dem själv. I vilken omfattning han sjungit övriga texter förblir okänt.

Visboken berättar mer om den traditionsmiljö Daniel Hansson levde i 1770-1771. Boken ger först och främst belägg för att de tretton olika visorna varit bekanta i Enviken vid denna tid. Den bidrar på så sätt till kunskapen om dessa visors utbredning i tid och rum.

Eftersom flertalet texter utgör avskrifter ur skillingtryck, vet vi också att vissången i dessa trakter förnyades med hjälp av skillingtryck. Detta är inget djärvt påstående, men det är trots allt sällan som skillingtryck vid denna tid kan beläggas ur brukarnas perspektiv. Vi känner också till att visor av skilda slag nådde Enviken via dessa tryck.

Avskrifterna berättar vidare något om tryckens spridningsvägar. Texterna avslöjar att skillingtryck från olika producenter letade sig till Enviken, dock okänt hur.

Skillingtrycken var absolut inga dagsländor. Daniel Hansson skrev av texter ur tryck som var flera decennier gamla. Trycken måste ha betraktats som värdefulla, eftersom man bevisligen sparade dem så länge. Om själva trycken slets ut eller förkom, kunde innehållet leva vidare genom avskrifter – det visar Daniel Hanssons samling av vistexter. Skillingtryckens normerande roll i vistraditionen (Jonsson 1995, s. 16) kunde som synes sträcka sig över en avsevärd tid.

Möjligen med undantag för visa nr 2 (Det ligger ett slott i Österrik) och nr 3 samt de rent muntligt traderade visorna (4, 5 och 6) innehåller boken vistexter som för sin tid var ganska moderna. Utan att ha granskat var och en på djupet ger de ändå intryck av att vara typiska för 1700-talets svenska visa av någorlunda folkligt snitt.

Med denna karakteristik för ögonen står det klart att texterna inte skrivits ner i antikvariskt syfte, enligt det resonemang som fördes inledningsvis. Daniel Hansson avsåg inte att samla gamla visor, snarare stod hans håg till visor på modet. Samlingen berättar mot den bakgrunden också om hastigheten i dåtidens visspridning. 1770-talets Enviken var, visar det sig, mottagligt för vismoden, kanske i ungefär samma utsträckning som mer tätbefolkade områden.

I samma stund som Daniel Hansson präntade ner sina texter förberedde den tolv år äldre Johan Gottfried von Herder sin medverkan i volymen "Von deutscher Art und Kunst". I denna skrift som kom ut av trycket 1773 lanserar von Herder begreppet "Volkslied". Hans uppskattande ord om visan i folklig tradition slog som bekant rot på många håll. Detta ledde bl a till att insamling av visor startade i snart sagt hela Europa.

Detta märkliga sammanträffande i tiden leder tankarna till en avslutande jämförelse mellan Daniel Hanssons skrivning av vistexter och den insamling av visor som bl a von Herders bidrag inspirerade till.

Daniel Hansson strävade som sagt inte efter att fylla anteckningsboken med garanterat gamla visor. Även om hans omedelbara motiv bakom nerskrifterna kommer att förbli okända, vet vi att han inte hade något antikvariskt syfte med sitt arbete. I stor utsträckning riktades hans ansträngningar mot vistexter à la mode.

Att Daniel Hansson inte var ute efter gamla visor – såsom de antikvariska samlarna några decennier senare – ger hans visbok ett särskilt värde. Med detta tillvägagångssätt skapade han i praktiken ett samtidsdokument, dvs han fängade samtidens visor med samtidens värderingar för ögonen. Samlingen av texter säger åtskilligt om hur Daniel Hansson och hans lärare värdesatte tillgängliga visor. Detta inifrånperspektiv på den lokala vistraditionen skulle uppteckningar av en antikvarisk samlare aldrig kunna förmedla. I ett sådant fall skulle sammanställningen först och främst berätta om samlarens syn på materialet. Tack vare den unge skrivaren Daniel Hansson vet vi sammanfattningsvis vilka visor som uppskattades i en liten dalaby för drygt 200 år sedan.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Svenskt visarkiv, Stockholm
Register över skillingtryck
Register över skillingtryck i KB:s ägo
Samling av mikrofilmade skillingtryck

Svärdsjö kyrkoarkiv
Husförhörslängd (A I 7)
Vigsellängd (E I)

Dalarnas museum, Falun
Fotokopia av Daniel Hanssons visbok (DM 16 805)

Litteratur

- Albertson, Helén 1975. *Anders Larssons vissamling. Anders Larsson och hans miljö samt en presentation av visorna*. Uppsats i etnologi. Grundkurs B1/2 betyg. Uppsala universitet.
- Anderberg, Bengt, af Klintberg, Bengt & Mattsson, Christina (red.) 1977. *Fula visboken*. Sthlm: FIB:s lyrikklubb/Tiden.
- Bellman, Carl Michael 1992. *Fredmans sånger*. Text- och melodihistorisk utgåva med musiken i reproduktion efter originaltrycket. Textredaktör: Gunnar Hillbom. Melodiredaktör: James Massengale. 2. Musik och kommentarer. Sthlm: Norstedts.
- Bergquist, Rudolf 1964. *Envikens socken 100 år. En minnesbok*. Falun.
- Bertilson, Agneta & Hellström, Lena 1981. *Från Svarta Sara till Jazzgossen. En etnologisk studie av en kvinna och hennes visböcker*. Uppsats, Föreläsningkurs i etnologi B I. Högsolan i Örebro.
- Brudford, Alan 1986. Song manuscripts and the acquisition of song repertoires in Orkney and Shetland. I: Russell, Ian (red.): *Singer, Song and Scholar*. Sheffield: Sheffield Academic Press, s. 95-115.
- Chesnutt, Michael 1994. Vissång och visböcker – om övergångssituationen på Färöarna under 1800-talet. I: Häggman, Ann-Mari

- (red.): *Nordisk visstradition. Den episka visan*. Åbo: Nordiska institutet för folkdiktning, s. 59-62.
- [Danielsson], Hams Erik 1989. Daniel Hansson. I: *Enviken, hembygd. Kontaktblad för medlemmarna i hembygdsföreningen*, 1/1989, s. 5-10.
- [Eklund, Hans] 1967. *Visor tillhörig Gustaf Lindström, Sandhamn*. Utgiven av H.[ans] E.[klund], observatör vid Stockholms Stadsmuseum. Sthlm.
- Ermedahl, Gunnar 1980. "Spelmannen stryker på Violon up." Om spelmannen och hans musik. I: Ling, Jan et al. (red.): *Folkmusikboken*. Sthlm: Prisma, s. 232-262.
- Forsslund, Karl-Erik 1929. *Med Dalälven från källorna till havet. III:1. Enviken och Svartnäs*. Stockholm: Åhlén & Åkerlund.
- Huldén, Lars 1980. Bellman i Savolax. I: *Sumlen. Årsbok för vis- och folkmusikforskning*. Sthlm, s. 51-64.
- Jersild, Margareta 1968. *Slottet i Österrik och Näktergalen. En undersökning av det nordiska melodimaterialet*. Trebetygsuppsats i Musikforskning vid Uppsala universitet.
- 1975. *Skillingtryck. Studier i svensk folklig vissång före 1800*. Svenskt visarkivs handlingar 2. Sthlm.
- Jonsson, Bengt R. 1967. *Svensk balladtradition. I*. Svenskt visarkivs handlingar 1. Sthlm.
- 1995. Balladtexterna. I: [Kommentarhäfte till fonogrammet] *Den medeltida balladen*. Musica Sveciae. Folk Music in Sweden 1-2. (Caprice CAP 22035.)
- Lagercrantz, Ingeborg 1946. En gammal visbok. I: *Nysvenska studier*, 1946, s. 119-187.
- Linge, Karl 1929. *Svårdsjö socken med Enviks kapell*. Sthlm: P.A. Norstedts & Söners Förlag.
- Nordström, Annika 1995. "Jag måste bliva sjöman vid marinen..." Bo-huslänska mäns handskrivna visböcker från flottan 1915-1945. I: *Noterat. I*. Sthlm: Svenskt visarkiv, s. 7-42.
- Norlind, Tobias 1929. Några riktlinjer i polskaforskningen. I: *Studier och uppsatser tillägnade Otto Andersson. Budkavlen*. Åbo, s. 112-117. – Även i Ronström, Owe & Ternhag, Gunnar (red.) 1994. *Texter om svensk folkmusik från Haeffner till Ling*. Kungl. Musikaliska akademins skrifter 81. Sthlm.

- Olsson, Bernt 1978. *Svensk världslig visa 1600-1730. Ett register över visor i visböcker och avskriftsvolymer*. Skrifter utgivna av Svenskt visarkiv 6. Sthlm.
- Ramsten, Märta 1992. Folkligt musicerande. I: Jonsson, Leif & Tegen, Martin (red.). *Musiken i Sverige. III. Den nationella identiteten 1810-1920*. Sthlm: Fischer & Co, s. 71-86.
- Rehnberg, Mats 1967. *Vad skall vi göra med de blanka gevär? Femton kapitel ur soldaternas liv*. Sthlm: Nordiska museet.
- Schiørring, Nils 1950. *Det 16. og 17. århundredes verdslige danske visesang. En efterforskning efter det anvendte melodistofs kår og veje*. Köpenhamn: Thaning & Appels forlag.
- Seeger, Charles 1958. Prescriptive and descriptive music-writing. I: *Musical Quarterly*, 44, s. 184-195.
- Sjöberg, Henry 1964. Daldansen, kritiska funderingar. I: *Hembygden*, nr 5/6 1964, s. 10, 24.
- Ternhag, Gunnar 1992. *Hjort Anders Olsson – spelman, artist*. Hedemora: Gidlunds bokförlag.
- 1996. Vad sjöng Agnes Rothman? Några funderingar kring en vis-sångerskas repertoar. I: *Noterat*. 2. Sthlm: Svenskt visarkiv, s. 63-76.